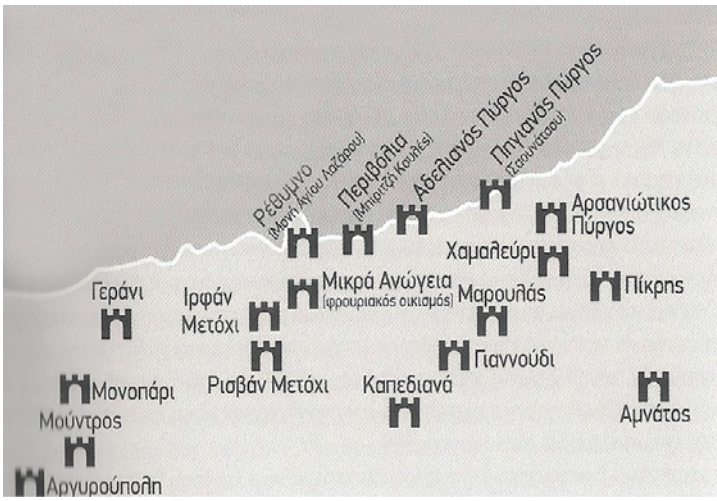

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (158)

Αναζητώντας τους φρουριακούς πύργους του Ρεθύμνου (II)

Συνεχίζουμε και σήμερα με το θέμα που ανοίξαμε με αφορμή τον Μπριτζί Κουλέ, που όπως είδαμε ήταν ο πρώτος εκτός τειχών πύργος του Ρεθύμνου προς ανατολάς και υψίστατο τουλάχιστον από τον 17^ο αιώνα. Συμμετείχε στο δίκτυο ακτοφρουράς που πρώτη περιέγραψε η Χρύσα Μαλτέζου, αποκτώντας

Το τοπωνύμιο «Πλάκα» θα πρέπει να είχε να κάνει με τη μορφή του λοφίσκου, επάνω στον οποίο είχε οικοδομηθεί ο Πύργος, ενώ η λέξη «Γκαρόλα», που προσανατολίζει ηχητικά προς την κατεύθυνση του «Μαρουλά», περιμένει άλλη, καλύτερη εξήγηση. Ο Μαρουλάς όντως επανδρώνει τη σκοπιά αυτή, μαζί με το Άδελε, την Αγία Παρασκευή, την Αμυγδαλιά και τον Άγιο Ιωάννη, αναφερόμενος ως συνοικία αυτού του τελευταίου, με το όνομα «Μαρουλιάνοι». Η αναφορά αυτή αποδυναμώνει ελαφρώς τη χρονολόγηση των πύργων του χωριού στην περίοδο της βενετοκρατίας και δεν απαιτείται στην απορία γιατί δύο πύργοι κι όχι ένας, αν μάλιστα σκεφτούμε ότι το χωριό διαθέτει κι ένα τρίτο μεγαλειώδες φρουριακό συγκρότημα. Σε κάθε περίπτωση το θέμα χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, στην οποία ο Νίκος Δερεδάκης έχει ήδη ριχτεί.

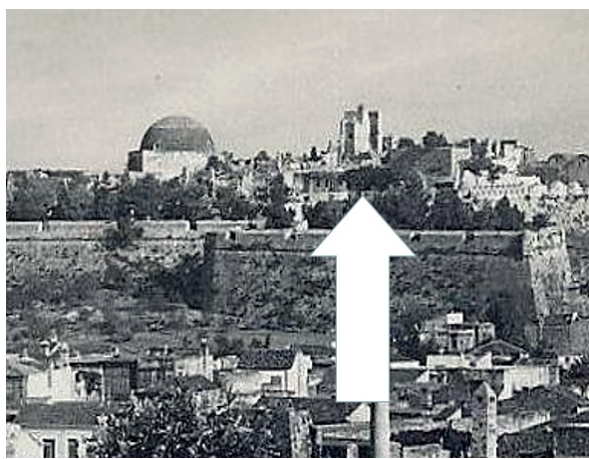

Να σημειώσουμε ότι σε άλλα δίκτυα φρουριακής φύλαξης, εκτός του παράκτιου που αναφέραμε, συμμετείχαν και πύργοι, όπως ο Αρσανιώτικος και ο Αδελιανός, για τους οποίους πολύ λίγες πληροφορίες διαθέτουμε. Για να το κλείσουμε όμως και για να αναλογιστούμε την κατάσταση στα ανατολικά αλλά και στα δυτικά της πόλης, παραθέτω το σχετικό απόσπασμα από το βιβλίο μου «Ρέθυμνο και θάλασσα» του 2013: «Στην περιοχή των βορείων παραλίων του Ρεθύμνου συνολικά κάθε νύχτα της όψιμης βενετοκρατίας ξενυχτούσαν 92 φρουροί. Το σύνθετο αυτό δίκτυο φρούρησης δεν απέτρεπε πειρατές και κουρσάρους να καταφεύγουν ορισμένες περιόδους και να χρησιμοποιούν ως ορμητήριο τους τη βραγύδη ακτή του δυτικού Ρεθύμνου, μεταξύ του ακρωτηρίου Μαυρομούρι και της εκβολής του χειμάρρου Πετρέ. Κέντρο του ορμητηρίου υπήρξε ο όρμος «Καμάρι» Γερανίου. Υπάρχει παραδοχή ότι η εκεί εκκλησία της Παναγίας, καθολικό παλιότερα της Μονής Παναγίας Γερανιώτισσας, είχε διατελέσει ενοριακό ναός του χωριού Γεράνι».

να στη συνέχεια άξια διάδοχο επί του θέματος την επίσης καθηγήτρια Μαρία Αρακαδάκη. Ας δούμε λοιπόν τις επάκτιες σκοπιές κατά σειρά πλησιάζοντας από τα ανατολικά στην πόλη: 61η, Άγιος Γεώργιος 62η, Πάνορμος 63η, Αρκάδες 64η, Σκαλέτα 65η, Τρία Γεράκια 66^ο-67η, Πύργος Sanguinazzo 68η, Πλάκα Γκαρόλα. Η 68^η θα πρέπει να ήταν εκείνη που αναζητούμε, αφού μάλιστα προσδιορίζεται σε απόσταση ενός βενετικού μιλίου από την πόλη, δηλαδή 1739 μέτρων.

«Το Γεράνι ήταν αρχικά παραθαλάσσιο αλλά οι κάτοικοι το αναγκάστηκαν να το μεταφέρουν νοτιότερα εξαιτίας ακριβώς της συναναστροφής με τους πειρατές. Για την αποφυγή τους αλλά και την καταφυγή των κατοίκων σε περιόδους εχθρικών σχέσεων, οι Γερανιώτες ανήγειραν οχυρό τριώροφο πύργο στο πάνω μέρος του νέου οικισμού, ο οποίος σώζεται σε μικρότερο ύψος μέχρι σήμερα. Οπωσδήποτε κατά την όψιμη βενετοκρατία στο Καμάρι τοποθετήθηκε μία από τις 17 σκοπιές του συστήματος ακτοφρουράς». Τον Πύργο αυτό, στις αρχές του 20ού αιώνα, απαθανατισμένο από τον G. Gerola και στη σημερινή κατάσταση, μπορούμε να δούμε στις παρατιθέμενες φωτογραφίες.

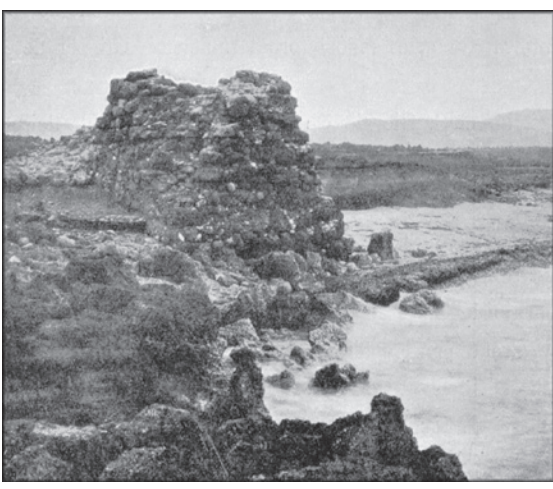

Ως πύργος Ν^ο 2 της ακτοφρουράς επί βενετοκρατίας θα πρέπει να χρησιμοποιούνταν λογικά ένα απ' τα ψηλά κτήρια της Φορτέτζας, από την οποία υπήρχε οπτική επαφή τόσο με τα Περιβόλια όσο και με τη σκοπιά του Βρυσίνου, δίπλα στο εκεί εκκλησάκι. Να σημειώσουμε με την ευκαιρία ότι αυτό δεν ήταν

Ένας άλλος Πύργος είχε οικοδομηθεί στην περιοχή του Κουμπέ, από τον οποίο δεν διαθέτουμε απεικόνιση. Υποθέτω όμως ότι θα πρέπει να ήταν χτισμένος κοντά στον εκεί ναό «Άγιο Γεώργιο στους Πετζακάδες», τα θεμέλια του οποίου διαγράφονται καθαρά μέχρι σήμερα. Τολμή για υποθέσει, με βάση και μια φωτογραφία του Κουμπέ από το αρχείο του Λαογραφικού

Μουσείου, ότι ο πύργος αυτός ήταν οικοδομημένος στη θέση του μετέπειτα Τηλεγραφείου, από τον οποίο θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό. Εντός και στα περίχωρα του Ρεθύμνου άλλες ψηλές κατασκευές έπαιζαν τον ίδιο ρόλο, σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης, μεταξύ των οποίων ο Πύργος του Ρολογιού, το καμπαναριό - πύργος στο προάστιο Τσικαλαριά, στο ύψος δηλαδή της σημερινής Σχολής Αστυνομίας, και το καμπαναριό - πύργος της Μονής Αγίου Λαζάρου, στη θέση του σημερινού Αγίου Νικολάου.

Ο Πύργος Sanguinazzo, που διακρίνεται σε πάμπολλες απεικονίσεις της βενετοκρατίας, βρισκόταν ακριβώς στην περιοχή που καταλαμβάνει το σημερινό κτήμα Πολύδωρου Σαουάντσου, στο ύψος της θάλασσας. Την

Η οικογένεια Sanguinazzo είχε ως κέντρο της σημαντικότερης περιοχής, και βεβαίως την Αρνάτο, γι' αυτό και διασώζεται το οικοδόμημά της στο μεγαλειώδες αναγεννησιακό θύρωμα του χωριού. Το αστικό της μέγαρο ήταν ακριβώς το σημερινό Γιώργη Δρανδάκη στην οδό Αρκαδίου. Έχοντας αλλάξει η Αρνάτος χωροταξικά τρεις θέσεις, κατέληξε τελικά οικισμός φρουριακού τύπου, γι' αυτό άλλωστε αναφέρεται σε πολλές πηγές ως «Burg Arnatos». Επιπροσθέτως διέθετε δικό της πύργο, ο οποίος σώζονταν μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα, στην κατάσταση που τον βλέπουμε στη διπλανή φωτογραφία της Αργίνης Φραγκούλης. Ο Πύργος αυτός έχει, όπως όλοι, τη δική του ιστορία, αφού στην πολιορκία του από τους επαναστάτες το 1826, γνωρίζουμε ότι σκοτώθηκε ο Ν. Ανδρακάς.

Εντελώς εξαφανισμένο είναι σήμερα το φρουριακό συγκρότημα του γειτονικού Πίκρη, που διακρίνεται στο παρατιθέμενο από μνήμης σχεδιάσμα του ιστοριοδίφη και πρεσβυτή του χωριού Κωνσταντίνου Μπρικιάκη. Λίγο πριν από την κατεδάφιση και των τελευταίων κτηρίων του, φαίνεται ότι συγκροτούνταν από τον πύργο ελέγχου, περιμετρικό τείχος από τρεις πλευρές (πλην της νότιας), δύο τουλάχιστον σκοπιές, σύστημα ύδρευσης με κουτούνα, κεντρικό κτήριο και την εκκλησία της Αγίας Άννας.

τελευταία ίσως φωτογραφία του πρόλαβε να τραβήξει ο G. Gerola, κάνοντάς μας σήμερα να αναλογιστούμε πόση προστιθέμενη αξία θα έδινε ο Πύργος στην τουριστική αυτή σήμερα περιοχή αν δεν είχε αφαιρεθεί να καταρρεύσει, με τη βοήθεια και των προγόνων μας Πηγιανών, που χρησιμοποίησαν τις καντονάδες του ως πρόχειρο και δωρεάν οικοδομικό υλικό.

Λίγο παρακάτω, στο Χαμαλεύρι, ο εκεί πύργος βρέθηκε ευτυχώς στην ιδιοκτησία ευαισθητοποιημένων ανθρώπων. Στο ύψος των δύο ορόφων που διασώζεται είναι διατηρημένος σε άριστη κατάσταση, φέροντας οικοδόμημα στην ανατολική του πλευρά, όπως και προσαρτημένο κτήριο φρουράς. Το σύνολο, που σήμερα λει-

Ένας ακόμα πύργος σώζεται σε σχετικά καλή κατάσταση στο Γιαννούδι, σε ύψος τριών ορόφων. Αρκετά στοιχεία του προβληματίζουν αν θα πρέπει να τον χρονολογήσουμε στην περίοδο της οθωμανικής κατοχής ή στην προγενέστερη ενετική. Η πρόσβαση στον πρώτο όροφο γινόταν με εξωτερική σκάλα και στον δεύτερο με εσωτερική. Τα υπολείμματα θολωτών κατασκευών που τον περιβάλλουν δείχνουν για μια ακόμα φορά ότι δεν πρέπει να θεωρήσουμε κανέναν απ' αυτούς τους πύργους ως μεμονωμένα κτίσματα (τύπου μανιάτικων πύργων) αλλά ως συνολικές φρουριακές κατασκευές. Οι αμυνόμενοι χρησιμοποιούσαν τους πύργους μόνο ως τελική γραμμή άμυνας.

Προς τα νότια, πολύ κοντά στο Ρέθυμνο, στο Μικρό ή Ιρφάν Μετόχι, σε υψόμετρο 220 μέτρων, διασώζονται τα ερείπια ενός πύργου σε ύψος δύο ορόφων. Η εύκολη χρονολόγηση θα ήταν αυτή της περιόδου της οθωμανικής κατοχής, όμως η ύπαρξη ακριβώς δίπλα μιας μεσαιωνικής εκκλησίας και μάλιστα λατινικού δόγματός την μετατοπίζει σαφώς προς τη βενετοκρατία. Πρόκειται για ένα αγροτικό υποστατικό με ενσωματωμένο πυργόσπιτο, το οποίο καθόλου δεν αναδεικνύεται από τη σημερινή του κατάσταση.

Στο Ρισβάν ή Μεγάλο Μετόχι η κατάσταση είναι σαφώς καλύτερη. Ο Πύργος, αναστηλωμένος στο παρελθόν, σώζεται σε ύψος τριών ορόφων, στα βόρεια ενός φρουριακού συγκροτήματος, που θα πρέπει να στέγαζε επίσης αγροτικό υποστατικό, το οποίο επί οθωμανικής κατοχής περιήλθε στον Ρισβάν Μπέη. Η χρονολόγηση στην περίοδο της βενετοκρατίας είναι ευχερέστερη ενώ προβληματίζει η σκοπιμότητα της οικοδόμησης ενός Κουλέ της επανάστασης του 1866 αρκετά κοντά στα νοτιοανατολικά του, σε λίγο μεγαλύτερο υψόμετρο. Με τους Κουλέδες όμως θα ασχοληθούμε στις επόμενες «Αναδιφίσεις».

Θα τελειώσουμε για σήμερα πηγαίνοντας κατ' εξαίρεση λίγο μακρύτερα, στο δυτικό Ρέθυμνο. Στην περιφέρεια των χωριών Μαλάκι - Καλονύχτης, σε μια όμορφη διασωμένη περιοχή, διασώζεται μια φεουδαρχική αγροτική έπαυλη, που περιλαμβάνει διώροφο κτίσμα και τριώροφο πύργο. Το όνομά του «Πύργος του Συγγέλου» το οφείλει στο παρωνύμιο ενός εκ των παλιότερων ιδιοκτητών του. Είναι κρίμα που, αν και κρηγυμένος ως μνημείο, δεν αναστηλώνεται, προσδίδοντας έτσι αξία στην ούτως ή άλλως ενδιαφέρουσα ιστορική κληρονομιά της περιοχής, που διαθέτει επιπροσθέτως πλούσιες φυσικές ομορφιές.

Πρόταση ανάγνωσης

Επιχειρηματολόγησα απ' αυτή τη θέση πριν από δύο εβδομάδες για το πόσο σημαντική είναι η έκδοση ετήσιων ημερολογίων από τους διάφορους φορείς, πολιτιστικούς συλλόγους, ενορίες, συλλόγους γονέων και κηδεμόνων, αθλητικούς κ.λπ. Φέτος η κατάσταση στον τομέα αυτό ήταν απογοητευτική. Ένας από τους ελάχιστους που το αποτόλμησαν ήταν ο Πολιτιστικός Σύλλογος Ρουστίκων, που έκανε τη διαφορά μ' ένα ημερολόγιο εξαιρετικής εμφάνισης και θεματολογίας: τη συμμετοχή του χωριού στην επανάσταση του 1821. Φανταστείτε για μια στιγμή το σύνολο των πολιτιστικών συλλόγων του Ρεθύμνου, που ξεπερνούν τους πενήντα, να κάνουν κάτι τέτοιο, να φέρνουν στην επιφάνεια την Τοπική τους Ιστορία και να διασώζουν λεπτομέρειες που η Μεγάλη Ιστορία δεν μπορεί να περιλάβει. Εύγε, παιδιά!

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας stharris@yahoo.gr, 2831055031

